

Lačo d'ives: připomínka romského holokaustu

Nově otevřený Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě a studentská Soutěž Karla Holomka a Emílie Macháلكové na vysokých školách uměleckého směru

Pozdrav „dobrý den“ v romštině. Poměrně zvláštní titulěk k textu připomínajícímu romský holokaust. Název Latscho Diwes nese program německé spolkové nadace Připomínka, odpovědnost a budoucnost, která zhruba před třinácti lety vyplácela obětem nacismu v České republice dobrovolnou humanitární dávku, takzvané odškodnění. V programu nazvaném „Dobrý den“ nyní podporuje přeživší romského holokaustu ve střední a východní Evropě.

Zastavme se nejprve u čísel. Kolik ještě žije přeživších nacismu v České republice a kolik z nich tvoří Romové? Data Česko-německého fondu budoucnosti uvádějí, že mezi zhruba 87 tisíci oběťmi nacismu vyplacenými v letech 2000–2006 bylo i několik tisíc přeživších romského holokaustu. Zlomek z nich představovaly osoby narozené v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Na území současné České republiky žilo před druhou světovou válkou více než 6500 Romů nebo osob označených za Romy. Číslo to není vysoké a odpovídá počtu obyvatel měst velikosti Nové Paky, Týna nad Vltavou či Kyjova. Nacistické pronásledování přežilo kolem 10 procent z nich. Romský holokaust v protektorátu lze tedy označit za dokonale provedenou genocidu. Většinu romských přeživších žijících v současné době na území České republiky tak tvoří senioři narození na Slovensku. Jaký osud je potkal v dobách Slovenského státu? Romové nesměli žít s neromským obyvatelstvem, a byli proto vystěhováváni za obce, kde vznikaly provizorní osady, děti byly vylučovány ze škol a dospělí nasazováni na nucenou práci. Romové však nebyli deportováni do táborů na východě nebo v Polsku. Po vypuknutí Slovenského národního povstání a obsazení Slovenska nacistickou armádou

Amfiteátr památníku, pietní shromáždění

Foto: Adam Holubovský/MRK

jejich osady likvidovaly i speciální jednotky „Einsatzgruppen“ a obyvatelé vyvražďovaly. Největší sběrný tábor pro Romy vznikl na podzim 1944 v Dubnici nad Váhom. Staří a nemocní v něm byli před příchodem osvoboditelů postřeleni a jejich těla pohřbena v masovém hrobě.

Nový památník

V Hodoníně u Kunštátu dne 20. srpna 2019 Muzeum romské kultury (MRK) slavnostně otevřelo Památník romského holokaustu Romů a Sintů na Moravě. Nachází se nedaleko zmíněné obce, je obklopen lesy a vládne v něm až romantická atmosféra. Místní název však předjímá jeho podstatu, nacházíme se totiž na Žalově. Otevření památníku u příležitosti pietní připomínky velkého transportu 746 deportovaných z tohoto tábora do vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau se zúčastnili zástupci českých institucí, například veřejná ochránkyně práv, zástupce Ministerstva kultury ČR či zástupci Jihomoravského kraje, dále

hosté ze zahraničí, například velvyslanec Spolkové republiky Německo, zástupci ambasad Norska, Francie, USA, příbuzní obětí a další.

Při otevření zazněla v amfiteátru skladba věnovaná obětem tohoto tábora, kterou složil student prvního ročníku Katedry skladby Hudební a taneční fakulty Akademie múzických umění (HAMU) v Praze Pavel Nesit. Skladba op. 42 „1396“ pro altový saxofon, malý buben a činel věnovaná Památníku holokaustu Romů a Sintů na Moravě v Hodoníně u Kunštátu a obětem vznikla díky studentské Soutěži Karla Holomka a Emílie Macháلكové, vyhlášené na podzim 2018 na Akademii výtvarných umění (AVU) a HAMU, jejímž tématem byl romský holokaust. (Karel Holomek je od 60. let výrazným aktérem romského kulturního a politického života a jedním ze zakladatelů Muzea romské kultury. Emílie Macháلكová přežila romský holokaust, pocházela z Kyjova z téže rodiny moravských usedlých Romů jako Karel Holomek a zapojila se do vzdělávacích projektů

na školách s tématem romského holokaustu.) Skladba v živém podání dvou hudebníků, studentů HAMU, je disharmonická a občas v ní zazní až pochodový rytmus. Mnohdy nepřijemně vysoké tóny narušují poklidnou atmosféru místa a předjímají otázky, které v souvislosti s likvidací obyvatelstva pronásledovaného z rasových důvodů vyvstanou. Protektorátní tábor s oficiálním označením Zigeunerlager II (Zigeunerlager I stál v Letech u Písku) se v Hodoníně u Kunštátu otevřel 2. srpna 1942, střežili ho protektorátní četníci a po německém vzoru se v něm mělo hovořit německy. Tzv. vězeňští kápoové sem byli převedeni z koncentračního tábora v Osvětimi a jejich svévole a brutalita jsou všeobecně známy. Práceschopní vězni byli nasazeni na stavbu silnice. Z 1396 internovaných osob se jich dočkal osvobození jen zlomek.

Mají na oběti vzpomínat jejich příbuzní a jako zástupci občanů představitelé institucí? Nebo na ně máme vzpomínat všichni a snažit se hledat a vysvětlit příčiny, které před osmdesáti lety vedly a umožnily v Evropě bezprecedentní likvidaci spoluobčanů židovského a romského původu, názorových oponentů, zdravotně postižených, homosexuálů a mnoha dalších? Máme se pokusit rozplést systém banality zla, v němž byla zapojena celá společnost? (Vzpomeňme například na četníky, úředníky sepisující seznamy Romů žijících v konkrétním katastru, pojišťovny a banky, které obstavily majetek internovaných, dráhy a jejich zaměstnanci a další.)

Přes dvě stě sloupů uspořádaných do obdélníku uvnitř areálu symbolizuje počet obětí zdejšího tábora. V jediné původní budově, baráku vězňů, nyní najdeme rekonstruovaný interiér, dřevěné palandy, informační panely a videonahrávky se vzpomínkami pamětníků. Můžeme také navštívit výstavu drobných předmětů nalezených v Letech u Písku, které patřily vězňům – jedná se o knoflíky, střípky zrcátek atd. V památníku bude otevřena také stálá expozice věnovaná romskému holokaustu.

Tzv. barák dozorců, expozice vítězných příspěvků z umělecké soutěže

Foto: Adam Holubovský/MRK

Studenti Akademie výtvarného umění v Praze, Ateliéru figurálního sochařství a medaile/školy Vojtěcha Míči se tomuto těžkému tématu ve výtvarné kategorii výše uvedené soutěže věnovali téměř dva semestry. Vzniklo šest modelů, návrhů památníků či soch. První místo získal příspěvek Benedikta Valenty s názvem *Lehátko pro panenku*. Betonový model představuje nalomené nafukovací lehátko a odkazuje především na dětské oběti holokaustu, které podmínky protektorátních táborů většinou nevydržely nebo byly později zplynovány v Osvětimi. Nafukovací lehátko může být také symbolem bezstarostné dovolené na místě utrpení. V areálu se totiž nacházel mimo jiné i pionýrský tábor a před vykoupením prostor v roce 2009 zde stály chatky a také bazén.

Druhé místo v soutěži obsadil Adam Fejfar. Vytvořil model sochy s názvem *Zastav se*. Jde o osaměle stojící, záměrně zdeformovanou figuru se skloněnou hlavou. Nejen lidé, ale i vzpomínka na ně byla zničena. Třetí místo patří Martinu Fischerovi a jeho dvoumetrovému modelu s názvem *Zedř*, který je v současné době umístěn na zahradě AVU v Praze. Jen malý úryvek z jeho doprovodného zamyšlení nad tématem

romského holokaustu tematizuje i aktuální vztah společnosti k romské populaci a humanitě vůbec: *A je to zedř - železná konstrukce, sesvařovaná z osamělých kusů cizích konstrukcí na školní zahradě - plot koncentračního tábora - vyloučená lokalita. Na soše přes hromady navěšeného nepořádku zůstává hodně prázdná, něco tam musí každému chybět. Připomíná mi to teď bezradné reakce veřejnosti i politiků, když jsou konfrontováni s otázkou romského holokaustu i romské současnosti.*

Silné téma dětských obětí holokaustu oslovilo také Petra Štastného a Kateřinu Komm. Jeho návrh zdobí děti v nadživotní velikosti jdoucí po kolejích, na které míří velký hrot z nebe (Petr Štastný, *Cesta*, čestné uznání poroty). Kateřina Komm přispěla modelem stojící dětské postavy na kraji vozu v podobě sarkofágu (*Drom*, čestné uznání poroty). Jan Trubač vytvořil model vzájemně propojených lidských ramen s názvem *Stonožka* (čestné uznání poroty). Skelet symbolizuje utrpení, ale také pospolitost romského národa.

Výstava studentských prací je k vidění v nově otevřeném památníku, kde je instalována v tzv. baráku dozorců. V odborné porotě soutěže zasedli ředitelka Muzea romské kultury PhDr. Jana Horváthová, aka-

demický sochař Vojtěch Míča, doc. Milada Othová z AVU, prof. Juraj Filas a prof. Ivan Kurz z HAMU. Partner soutěže, Muzeum romské kultury v Brně, navíc výstavu rozšířil o medailony romských osobností, jejichž jména nese. V jedné z místností baráku dozorců bude znít výše zmíněná šestiminutová skladba.

Součástí projektu Lačno řives! je také humanitární podpora 130 romských přeživších, jimž byly uhrazeny léky a zdravotní pomůcky. Ve spolupráci se zpravodajským serverem

Romea.cz byl zveřejněn životní příběh jedné z beneficentek projektu, jejíž rodina byla internována v táboře v Letech u Písku. Paní M. F. žije nyní osaměle v panelovém domě na okraji Prahy. Nejen její výpověď, ale také vzpomínky dalších přeživších popisují traumata z prožitých událostí, život bez rodinných příslušníků, bez materiálního zázemí, v obavách o osud svých dětí, traumata ovlivňující celý jejich další život i život jejich potomků.

Závažné téma připomínání genocidy jedné části obyvatelstva v sou-

vislosti se vzrůstajícím nacionalismem a xenofobií dnešní doby oslovilo účastníky soutěže, pedagogy a představitele vysokých škol, kteří soutěž na daných fakultách umožnili a podpořili. To ukazuje, že romský holokaust není jen pietní záležitostí, ale dodnes aktuálním tématem.

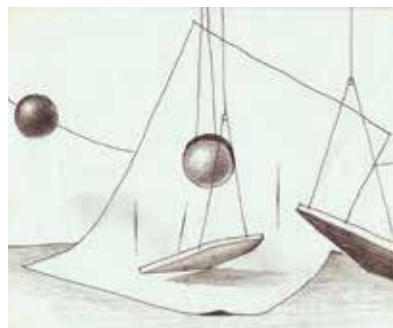
Viola Jakschová

(Autorska je historička a koordinátorka zmíněného projektu v České republice. Spolupracuje s obecně prospěšnou společností Živá paměť.)

Laterna magika jako mnohostranný fenomén

(Nejen) v českém veřejném prostoru je multimediální Laterna magika velmi dobře známá, její připomenutí však vyvolává různorodé reakce. Na jedné straně asociuje nebývalý úspěch Československa na bruselském Expo v roce 1958 a mnohé významné umělce v čele s Alfrédem Radokem a Josefem Svobodou, na straně druhé směs žánrů a formátů uzavřených ve stále kontroverzní působící budově Nové scény Národního divadla. Bývá chápána jako nástroj tehdejší oficiální politiky, jako turistická atrakce nepřístupná běžnému divákovi, jindy zase jako dílo ohromující silnými, působivými obrazy multimediální podívané, mluví se o ní jako o interdisciplinární technologické laboratoři, ve které vzniklo mnoho nových tvůrčích principů i technických mechanismů, a stejně tak jako o uměleckém ateliéru, jenž pracoval s nejrůznějšími materiály a médii. Lze si ji spojovat s neustále se recyklujícími „zázraky“ na vývoz, stejně tak jako se sofistikovanou experimentací, jak s jednoduchou estrádou, tak s celovečerními dramatickými představeními mimořádné kvality. Tyto rozličné asociace svědčí o tom, že spíše než o jasně ohraničený formát jde o specifický fenomén, který překračuje nejrůznější hranice a je poznamenán mnoha ambivalencemi. Laterna magika navíc v roce 2018

oslavila již šedesáté výročí svého vzniku a stále chystá nové inscenace. Její uchopení tak komplikuje nejen „cestování“ mezi médii, ale také v prostoru i napříč časem, proměňující se kulturou a politickým uspořádáním naší země. Laterna magika

Nákres scény pro představení *Odysseus*

Foto: archiv Josefa Svobody

je neustále zmiňována v médiích, ožívována, prezentována, a dokonce v současné době vzbudila pozornost mezinárodní organizace UNESCO, jež jí chce udělit status chráněného kulturního dědictví. Navzdory zájmu, jakému se těší, je její reflexe velice redukována a reduktivní. Dosud o ní vznikly pouze dílčí texty, ať už věnované jednotlivým inscenacím, nastiňující její stručnou historii, či vycházející ze vzpomínek pamětníků, ve výstavním prostoru byly prezen-

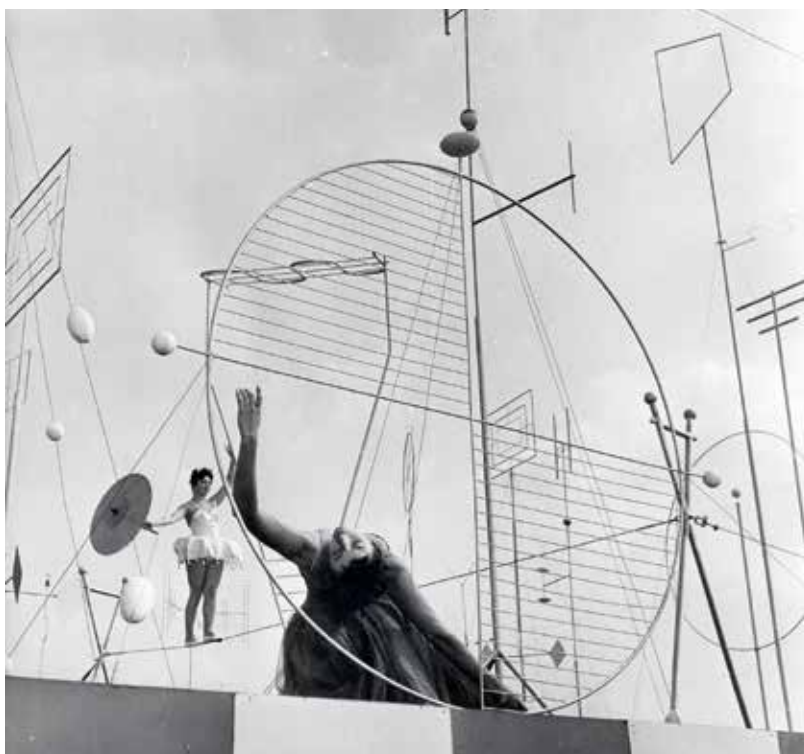
továny pouze některé Svobodovy scénografie nebo byla připomenuta v souvislosti s československou účastí na mezinárodních výstavách Expo 58 a 67.

Zpracování tématu Laterny magiky zkomplikovala mimo jiné i její nejasná mediální, umělecká a instituční pozice. Díky této poloze „mezi“ docházelo k častému stěhování různých částí jejího archivu a zanedbávání péče o archiválie – část filmového materiálu byla postižena povodněmi a nyní končí boj o jeho záchranu –, což badatelské, natož výstavní činnosti nijak nepomohlo. Právě v tomto bodě přistoupil k dědictví Laterny magiky projekt *Laterna magika: Historie a současnost, dokumentace, uchování a zpřístupnění*, podpořený Ministerstvem kultury ČR v rámci řešení projektu NAKI II. Multidisciplinární a multiinstituční tým (Národní filmový archiv, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Fakulta elektrotechnická Českého vysokého učení technického a sdružení CESNET) čtyři roky zpracovával filmové dotázky pro Laternu magiku, čistil je, upravoval, digitalizoval, pokoušel se je kompletovat a zrekonstruovat pozadí jednotlivých inscenací a čísel. Souběžně byly plošně shromažďovány veškeré písemné i jiné archiválie spojené s Laternou magikou a proběhla řada rozhovorů s pamětníky. Výsledky výzkumu a digitalizace

se v letošním roce představují díky publikaci Lucie Česákové a Kateřiny Svatoňové nazvané *Diktátor času: (De)kontextualizace fenoménu Laterny magiky* vydané ve spolupráci Národního filmového archivu a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, v grafické úpravě Jana Matouška. Publikace věnovaná působení Laterny magiky zejména v období let 1958–1992 nepřekládá její kompletní dějiny, ale ukazuje ji jako komplexní fenomén poznamenaný mnoha dobovými, kulturními, uměleckými, personálními, ideovými, politickými, technickými či technologickými proměnami, jež se různě a s odlišnou intenzitou projevovaly v jejích inscenacích. Laternu magiku tak sleduje jako specifické médium a za pomoci teorie médií ukazuje jeho různé roviny a zasazení do teatrologické, výstavní, filmové či výtvarné praxe, jako instituci zapadající do kulturní politiky socialistického Československa a jako soubor inscenací, jež na jedné straně vycházejí z tradice revuálních představení a na straně druhé chtějí dosáhnout celistvého dramatického tvaru.

Laterna magika však svou spektakulární povahou vybízí i k tomu, aby překročila stránky publikace a byla prezentována v prostoru galerie. Během letních měsíců k tomu došlo v Domě umění města Brna (15. 5. – 28. 7. 2019), nyní se chystá druhá výstava v MeetFactory v Praze (27. 9. – 10. 11. 2019). Obě expozice kurátorsky připravily autorky knihy a architekturu navrhl Zbyněk Baladrán.

Obě výstavy mají shodné pojetí Laterny magiky, blízké zpracování v knize, které se pokouší ukázat její jednotlivé fasety, a to pomocí mnoha projekcí, novomediálních instalací i četných multimediálních koláží. Vstupy do výstav tvoří komentovaný soubor nalezeného vizuálního materiálu, který seznamuje návštěvníka s historií divadla z různých stran: Laterna magika je zasazena do kontextu dobové kulturní a umělecké praxe, je představena jako složitý mechanismus i technický a technologický

Setkání na letišti

Foto: archiv Josefa Svobody

aparát. Ukazuje se nikoli pouze jako specifická syntéza divadla a filmu, ale také jako výsledek dialogu mezi postupy výstavní dramaturgie, výtvarného umění, scénografie, kinematografie a choreografie. Po představení

východí podoby tohoto multimédia, tak jak bylo prezentováno na Expu 58 v Bruselu, se již výstavy diametrálně odlišují.

Brněnská výstava *Laterna magika: Dekonstrukce a aktualizace* se vzdala

Krkolonná jízda

Foto: archiv Josefa Svobody

pokusů o rekonstrukci, ale naopak se vydala cestou dekonstrukce. Pomocí jednotlivých případových studií se pokoušela podívat „za“ obraz/divadlo, „za“ celistvou iluzi a rozkládat pečlivě synchronizovaný stroj na součástky. Jen tak bylo možné více se přiblížit základním principům, na kterých byla a je Laterna magika vystavěna – a to jak formálním: jako je obklopení diváka obrazem, rozpad jednotného plátna na fragmenty, simultaneita nebo tendence k iluzivnosti a virtualitě, tak tematickým: spektakularita a atrakce přecházející ve vyprázdněný obraz, nebo naopak směřování k celistvému dramatu a polemice se socialistickou politikou. Vystaveny zde byly zájezdové programy, ukázané principy použití televizního přenosu a dokumentární snímky z představení *Vivisekce*, působivá dramatická *Černého mnicha* a obrazově experimentální *Odysseus*.

Dekonstrukce šla ruku v ruce s aktualizací představení původní Laterny magiky, které jednak tvořily základ architektonického řešení jednotlivých instalací od Zbyněka Baladrána a jednak se staly základem nově vzniklých uměleckých projektů. Současní umělci ve svých „reakcích“

na Laternu magiku pracovali se zvukovou složkou a s principem korodování archivního materiálu (Michal Kindernay), principem polyekranu, tedy mnoha synchronně promítaných obrazů atakujících diváka, jako možnosti ideologického působení (Zbyněk Baladrán), kritickým čtením obrazů (zejména žen) v Laterně magice pomocí videoeseje uvažujícího nad tím, o čem představení Laterny magiky skutečně vypovídají (Jiří Žák), nebo dotažením virtuálního prostředí, o němž dlouhodobě snil Josef Svoboda, za pomoci nové choreografie k původnímu představení ve virtuální realitě (Markéta Kutnerová a Jozef Mrva).

Právě připravovaná výstava v pražské MeetFactory *Laterna magika: Paměť experimentu* je zaměřena odlišně. Nepokouší se o komplexní ani systematické odkrývání jednotlivých principů Laterny magiky, ale sleduje, jak rezonovala v dalších obdobích a jaké inspirace přinášela. Do prostoru galerie je přeneseno několik děl Jakuba Nepraše z let 2007–2019, která byla součástí Nové scény a do značné míry vycházela z tvorby Laterny magiky. Multimédia blízká technickým a zároveň organickým skulpturám buď využívají odkaz

Laterny magiky přímo, nebo se jejich inscenační principy proměňují na metaforické gesto, kterému se dílo podřizuje. V samostatném prostoru galerie Kostka připravili instalaci Kamila B. Richter a Michael Bielicový, multimediální umělec a autor několika systémů projekcí a scénografických řešení i pro samotná představení Laterny magiky. Jejich společný site-specific projekt *Flood* kombinuje architektonický objekt s projekcemi na polopropustné materiály, vytváří virtuálně imersivní prostředí pro návštěvníka a navazuje tak na techniku a ideové zázemí původní Laterny magiky.

Poslední část výstavy je věnována zahraničním rezidentkám, které mají na Laternu magiku zcela odlišný, tradicí/historií nezatížený pohled. Argentinská umělkyně Ana Latini ve své instalaci zkoumá vztahy mezi fyzickým a virtuálním tělem, mezi materialitou a vizualitou těla, přičemž interaktivní součástí díla se stává tělo diváka. Amelia Tan z Velké Británie kombinuje performanci s projekcí a přímým přenosem pouličního dění, aby narušila tradiční pojetí „teatrality“ a mohla prozkoumat, co pokládáme za „divadelní“, „spektakulární“ a „zábavné“.

Výstava kombinací historického materiálu, ukázek pozdějších inspirací Laternou magikou v jiných mediálních formátech, jakož i představením zcela nových uměleckých projektů, jež vznikají přímo v prostoru MeetFactory, odhaluje a přibližuje některé základní principy, na kterých byla/je Laterna magika vystavěna. Snaží se lépe pochopit podstatu multimediálních představení, jejich možnosti i limity a rozkrýt problémy, které s experimentální scénou Národního divadla souvisely, jako je státní propagace, instituční zázemí nebo role umělce v normalizační době. Vystavený materiál sjednocuje základní paměť původního experimentu, o němž snili Alfréd Radok a Josef Svoboda a který ocenila porota i diváci na světové výstavě Expo 58.

Lucie Česálková,
Kateřina Svatoňová